

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 7 (Nisan/April 2022), s. 317-332.
Geliş Tarihi-Received: 04.03.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 01.04.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1082753

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* ve *Memo* Adlı Romanlarına Ekofeminist Bir Yaklaşım

An Ecofeminist Approach to Kemal Bilbaşar's Novels Cemo and Memo

Mustafa DERE*

Öz

Feminizmin ortaya çıkardığı hareketlerden biri olan ve ekoeleştirel kurama dâhil edilen ekofeminizm, terim olarak ilk kez 1970'lerden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Ekofeminist görüşe göre kadın ile doğa arasında büyük bir benzerlik ve güçlü bir ilişki vardır. Ayrıca doğa ile ilgili değişimlerden ve felaketlerden etkilenenler öncelikle kadınlardır. Çevresel sorunlara çare bulmak için de mutlaka kadını merkeze alan feminist bir bakış açısıyla hareket etmek gerekmektedir. Buna bağlı olarak hayatın doğrudan veya dolaylı yansıması olan edebî eserlerde kadın ve doğa ilişkisini ortaya koyacak bazı örneklerin olduğu görülür. Söz konusu kategoriye yalnızca ekofeministlerin tezlerini ispat etmek için yazılan eserleri değil, ekofeminist söyleme uyan veya yazıldığı dönem ne olursa olsun ekofeminist söylemi destekleyen ifadelerin bulunduğu eserleri de dâhil etmek mümkündür. Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının önemli yazarlarından Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* (1966) ve onun devamı niteliğindeki *Memo* (2 Cilt, 1968-1969) adlı romanları ikinci gruptaki eserlere dikkat çekici birer örnektir.

Bu incelemede bahsedilen iki roman, ekofeminist kuram çerçevesinde ele alınmaya çalışılmış ve dolayısıyla eserleri farklı bir bakış açısıyla değerlendirmek ve yorumlamak amaçlanmıştır. İncelemenin "Giriş" kısmında ekofeminizmin ortaya çıkışı, ekofeminizmin edebiyata yansıması ve ekofeminist kuram hakkında genel bir bilgi verilmiş; ardından romanlardaki ekofeminist unsurlar, "Kadın Karakterlerin Anlatımındaki Ekofeminist İzler" ve "Doğa Anlatımlarındaki Ekofeminist İzler" başlıklarıyla incelenmiştir. "Sonuç" kısmında ise ekofeminist çerçevede tespit edilen malzeme üzerinden iki roman mukayese edilerek birtakım yargılara varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk romanı, ekofeminizm, Kemal Bilbaşar, *Cemo*, *Memo*.

Abstract

Ecofeminism is an ecocritical theory and a branch of feminism that emerged in the 1970s. According to ecofeminism, there is a great similarity and a strong relationship between women and the nature. In addition, women are the first to be affected by natural changes and natural disasters. In order to solve environmental problems, a feminist approach centering around women should be taken. Accordingly, it is seen that the relationship between women and nature are discussed in some literary works, which are direct or indirect reflections of life. This category does not only include the works written to support the claims of ecofeminists, but also the works that utilize an ecofeminist discourse or works that involve expressions which support the ecofeminist discourse, regardless of the period in which they were written.

Cemo (1966) and its sequel *Memo* (2 Vols, 1968-1969), two novels by Kemal Bilbaşar, one of the important writers of Turkish literature from the Republican Era, are remarkable examples of the works that can be included in the second group.

The two novels included in this review have been discussed within the framework of ecofeminist theory with the aim of examining and interpreting these works from a different perspective. In the "Introduction" section of the review, general information was given about the emergence of ecofeminism, the reflection of ecofeminism in literature, and the ecofeminist theory, afterwards the ecofeminist elements in these novels were discussed under the titles "Ecofeminist Traces in the Narration of Female Characters" and "Ecofeminist Traces in the Narration of Nature." In the "Conclusion" section, the two novels have been compared using the material determined in the ecofeminist framework, and several conclusions have been reached.

Keywords: Turkish novel, ecofeminism, Kemal Bilbaşar, *Cemo*, *Memo*.

Giriş

Doğal afetler, iklim krizleri, nükleer-endüstriyel kirlilik, doğal kaynakların aşırı tüketilmesi, ormanların yok olması, ozon tabakasındaki tahribat, toplu hayvan ölümleri, denizlerdeki asit oranındaki artış, biyolojik çeşitliliğin azalması ve tarımda verimin düşmesi gibi ekolojik sorunların uzun zamandır insan hayatını tehdit ettiği görülmektedir. Söz konusu sorunların ortaya çıkardığı felaket haberleri ise hiç şüphesiz ki uzun zamandır dünya gündeminin ilk sıralarında yer almaya başlamıştır. Felaketlerin korku verici bir boyuta ulaşması, toplumun birçok kesiminde olduğu gibi, farklı alanlarda çalışan veya uzman olan kimselerin de dikkatini buraya yönlendirmesine yol açmıştır. Hayatın doğrudan doğruya veya dolaylı bir yansıması olan edebiyat, söz konusu alanların başında gelmektedir. Bu noktada "yeni bir edebiyat eleştirisi yaklaşımı" olarak ekoeleştirme terimi ortaya çıkmıştır (Huyugüzel, 2018, s. 139). Ekoeleştirme, "çevre ve edebiyat arasındaki ilişkileri inceleyen disiplinlerarası bir çalışma alanıdır." (Oppermann, 2012, s. 10). Bunun yanında, "insan ve doğayı birbirinden ayrı görmeyen, hem sosyal hem de biyolojik sistemlere eşit bir ilgiyle yaklaşan eko merkezli bir kuramdır." (Oppermann, 2012, s. 14).

Ekofeminizm, bir kuram olarak ekoeleştirme kapsamında ele alınmakta, bir hareket veya öğreti olarak da feminizmin alt başlığı kategorisinde değerlendirilmektedir. Kadın ve doğa arasında güçlü bir ilişki ve benzerlik olduğu tezinden hareket eden ve ekolojik sorunlara hem feminist hem de çevreci-aktivist bir bakış açısıyla çare üretmeye çalışan ekofeminist yaklaşıma göre edebî eserlerde de kadın ve doğa ilişkisini ortaya koyacak anlatımların ve unsurların bulunduğunu söylemek mümkündür. Yalnızca ekofeministlerin tezlerini ispat etmek için yazılan eserlerde değil, hem -yazıldığı dönem ne olursa olsun- diğer eserlerde ekofeminist söyleme uyan ifadelerin yer alması hem de metinlerden ekofeminist söylemi destekleyen bazı çıkarımların yapılabilmesi ekofeminizmi, eserleri farklı bir bakış açısıyla okuma, anlamlandırma ve değerlendirme açısından son derece ilgi çekici kılmaktadır.

Ekofeminizm Kavramı Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Feminizm, "kökleri 19. yüzyılda bulunmakla birlikte, daha ziyade 1960'lı yıllarda gelişen ve kadınlar için erkeklerle eşit sosyal ve politik haklar talep eden hareket veya öğreti" olarak tanımlanabilir (Cevizci, 1999, s. 340). Feminizmi ilkeleri belirlenmiş ortak bir değer algısı olarak kabul etmek yanlıştır. Bu hareket veya öğreti, her sosyal/kitlesele devinim gibi dönemlere ve coğrafyaya göre farklı yorumlarla zenginleşerek bugünkü şeklini almıştır. Başka bir deyişle, "Feminizm başlangıcından bu yana tek bir çizgide ilerlememiş ve dönemsel sosyo-politik olaylar/durumlardan etkilenerek farklı dalgalara bölünmüştür." (Özdemir ve Aydemir, 2019, s. 262). "Eko" ve "feminizm" kavramlarının

bir araya gelmesiyle oluşan ve ekoeleştirel kurama dâhil edilen ekofeminizm, bu dalgalardan biridir.

Ekofeminizm, ilk kez Françoise d'Eaubonne tarafından 1974 yılında *Le Féminisme ou la mort* (Feminizm ya da Ölüm) adlı eserde kullanılmıştır (Ferry, 2000, s. 161) ve Türkiye'de çevreci feminizm olarak da bilinmekte, ekofeministlerden ise çevreci feministler şeklinde söz edilmektedir. Luc Ferry, ekofeminizmi kısaca şöyle tanımlar: "Nedir söz konusu olan? Kadınların ezilmesi ile doğanın ezilmesi arasında doğrudan bir bağ olduğunu, öyle ki, birincilerin savunulması ile ikincinin savunulmasının herhangi bir zarara yol açmadan birbirinden ayrılmayacağını öngören, prensipte basit bir düşünce." (Ferry, 2000, s. 161).

Söz konusu tanımdan yola çıkarak ekofeminizmin kadın ve doğa arasında kurulan güçlü bir ilişkiden doğduğunu belirtmek mümkündür. Ekofeministlere göre, "kadınlar doğa ile kültür arasındaki aracıdır; doğal malzemeyi kültürel olarak tüketilebilir ürünlere dönüştürürler; örneğin sebze ve tohumları, ham yiyecekleri alıp pişirerek yenilebilir hâle getirirler. Kadınlar aynı zamanda bedensel ihtiyaç ve talepleri karşılayıp yatıştırarak, temizlik yaparak da doğayla kültür arasında aracılık yaparlar." (Donovan, 2013, s. 322). Aynı şekilde ekolojik tahribattan, çevresel sorunlardan ve doğa ile ilgili olumlu veya olumsuz gelişmelerden etkilenenler de öncelikle kadınlardır: "Çünkü kadınlar zehirli atıklar ve kirlilik nedeniyle hastalanırlar, aç kalırlar, kıtlık ve kuraklık yaşarlar, ölümler, doğurganlıkları tehdit altındadır." (Çetin, 2005, s. 63).

Ekofeministler bu ilişkiden hareketle, "kadının ezilmişliği ve sömürülmüşlüğü ile doğanın tahrip edilmesi birbirine paralel ilerleyen bir süreçtir." iddiasını ortaya atarlar. (Avcil, 2021, s. 940). Her iki unsurun da eşzamanlı olarak baskılandığı ve zarar gördüğü göz önünde bulundurulduğunda ortak bir karşıt gücün varlığından bahsetmek gerekir. Bu karşıt güç patriarkal, ataerkil veya eril olarak da adlandırılabilir erkek egemen zihniyettir. Söz konusu zihniyet, bazı araştırmacılar tarafından "eril tahakküm" olarak da ifade edilmektedir. Ekofeminist kabule göre eril/erkek egemen zihniyet, nasıl ki kadını metalaştırıp ona istediği şekilde tasarruf etme hakkını elinde tutma arzusunda, aynı tavırla doğaya da hâkim olmak istemekte ve kadın bedeninde/kimliğinde olduğu gibi; kaynakları sömürme, sanayileşme ve savaş gibi etkenlerle doğayı tahrip etmeye çalışmaktadır. Meşhur feminist aktivistlerden Maria Mies'in 26 Nisan 1986'daki Çernobil Nükleer Faciasını örnek alarak kadın, doğa ve erkek ilişkisi hakkında yaptığı yorum ve değerlendirme, ekofeminist bakış açısını -hipotezden bir adım öteye taşıyarak, hatta neredeyse bütünüyle somut bir çizgide- özetler niteliktedir:

"Atom enerjisinin failleri; bilim insanları, politikacılar ve ekonomistler hâlâ atom enerjisinin yaşam standardımızı sürdürmek için şart olduğunu savunurken kadınlar, aileleri ve çocukları için temiz gıdayı nereden bulacaklarını düşünmek zorundaydı. Bu 'yaşam standardı'nın çoktan ortadan kalktığını fark etmeye başlayan kadınlardı. (...)

Çocukları evlerde tutan, oyalayan ve sakinleştirenler kadınlardı. Nükleer teknoloji savunucuları ve Çernobil faciasının sorumluları, bilim insanları ve politikacılar ise 'Çocukların kumda oynamasına izin vermeyin!' talimatını vermekle yetinmişlerdi.." (Shiva ve Mies, 2019, s. 169).

Ekofeminizm yalnızca kadınlar ve doğa arasındaki tahakkümün benzerliğini ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda ahlâkî olarak adaletsiz ve tahammül edilemez olarak görülebilen tahakküm çeşitleri aracılığıyla çeşitli çözümler ve anlamlar keşfeder. (Ottuh, 2020, s. 172). Bu sebeple ekofeministler, kadın ile doğa arasındaki organik ve güçlü ilişkinin -daha doğrusu bu hipotezin- tarihsel arka planını ve dayanağını da

irdeleme gayreti içerisindedirler. Dolayısıyla, “ekofeminist kuramda hiyerarşinin ortaya çıkışının sebepleri ile tahakkümün kökenlerinin araştırılması ve sorgulanması son derece önemli bir sorunsaldır. (...) Özellikle ekofeminist kuramda hiyerarşinin kökeni sorunsal feminist teorideki anaerkillik-ataerkillik tartışmalarının bir uzantısı olarak görülebilir.” (Üzel, 2006, s. 115). Buna göre birçok ekofeminist, bazı eski uygarlıkları örnek göstererek yeryüzünde esasında doğayı kutsal sayan ve onunla kadın arasında benzerlik ve yakınlık kuran matriarkal/anaerkillik/maderşahî bir düzenin olduğunu iddia eder. Bilindiği üzere, “özellikle Uzak doğu inanışlarında tabiat unsurlarının bazıları ve özellikle bereketin sembolü ve hayatın devamının en önemli sembolü olan toprak çoğunlukla dişil bir varlık olarak kabul görmüştür.”¹ Söz konusu benzetmedeki en önemli sebeplerden biri hiç şüphesiz ki “kadının doğurganlığı”dır. (Özdemir ve Aydemir, 2019, s. 265). Aksini iddia eden bazı tezler olmakla birlikte en azından evrensel bir “tabiat ana/doğa ana” (*Dame Nature*) kavramından bahsetmek mümkündür. Ekofeministler ise bu tarihsel dayanağı göz önünde bulundurarak feminist ve çevreci mantıkla yeni ve sorunsuz bir dünya düzeninin kurulabileceğini iddia etmektedirler. Onlara göre ancak bu şekilde yarınlar umutla ve güvenle bakılabilecektir.

Hiyerarşi konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte ekofeministler, kökleri Aydınlanma Çağı'na kadar giden ve ilerleyen süreçte kapitalist bir düşünüşle son şeklini alan Batılı düzenin, kadın ve çevre ilişkisinin algılanışı bakımından bir dönüm noktası olduğu kanaatini taşırlar. Bu dönüm noktası, günümüzde yaşanan ekolojik sorunların ve kadını ilgili problemlerin de kaynağını oluşturur. Zira, “ekofeminist bakış açısıyla değerlendirildiğinde aydınlanmanın ya da modernitenin tarihi, Batılı eril özne karşısında konumlanan ötekiler topluluğu açısından görüldüğü kadar masum olmadığı gibi, açık bir biçimde cinsiyetçidir.” (Gezgin, 2017, s. 401). Bu bağlamda bir ikilik (*dualism*) meselesi ortaya çıkmaktadır ki doğrusu, “ekofeminizmin kurucu varsayımlarından birinin, doğanın ve kadının tahakküm altına alınma sürecini tarihsel bir düalizm inşasının uzantısı olarak görmek olduğu iddia edilebilir.” (Türk, 2017, s. 384). Yine kadın ile erkek veya daha genel bir ifadeyle “efendi ile köle” arasındaki zıt reaksiyonun bahsedilen ikiliğin kaynağını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Karen J. Warren (1990), bu konuda bir önerme şeması oluşturarak ve mantıksal bir çıkarım yapmaya çalışarak durumu beş aşamada şöyle özetlemektedir:

- (1) Kadınlar doğa ve maddi/özdeksel olanla, erkekler ise insan ve akılla özdeşleştirilir.
- (2) Doğayla ve maddi olanla özdeşleştirilen insan ve akılla özdeşleştirilenden aşağıdadır.
- (3) Bu durumda kadın, erkekten aşağı pozisyonadadır.
- (4) Herhangi bir 'X' ve 'Y' için, eğer 'X', 'Y'den üstün ise 'X'in 'Y'yi kendisine bağımlı kılması kabul edilebilir.
- (5) Buna göre erkeklerin kadınları kendilerine bağımlı kılmaları meşrudur.” (s. 130).

Ekofeministlere göre düalizmi ortaya çıkaran etmenler bütünüyle Batı'nın karakteristik özelliklerinden doğmuştur. Hatta bunu yalnızca eril ve dişil zihniyetin çatışmasına indirgemek de yanlıştır. Düalist bakış açısı aslında doğrudan doğruya bir “tahakküm” zihniyetinin sonucudur: “Ekolojik kriz, doğal ve dişil olan her şeyden nefret eden 'beyaz, batılı ve eril' felsefi, teknolojik ve ölüm üreticisi sistemlerle bağlantılı. İşçi

¹ Karadağ Ağkurt, Gülhan, Doğa-Kadın Dayanışması: Eko-Feminizm. <https://atauni.edu.tr/yuklemeler/5aa74ad99d41bd5a499babbbaa139179.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.1.2022].

sınıfının, zencilerin, yerli halkların, kadınların ve hayvanların sistematik bir biçimde aşağılanması, batı uygarlığının temelinde yatan düalist yaklaşımla yakından ilişkili." (Berktay, 1996, s. 73). Antroposantrizm çalışmalarıyla şöhret bulan Avustralyalı ekofeminist düşünür Val Plumwood (2000) da söz konusu düalizm meselesini aynı eksende değerlendirmektedir:

"Batı kültüründeki egemen akıl kavramının temel dışlamaları ve inkâr edilen bağımlılıkları arasında dişil olanın ve doğanın yanı sıra doğal olarak görülen tüm insan kesimleri yer alır. Dolayısıyla Batı kültürünün merkezinde yer alan şey basit bir eril kimlik değil, bu çoklu dışlamalarla tanımlanan efendi kimliğidir. Bu kimlik en güçlü ifadesini egemen akıl anlayışında bulur ve klasik önerme mantığındaki yapıya denk geldiğini savunduğum ikici bir ötekilik ve olumsuzlama yapısına yol açar." (s. 66).

Ekofeminizmle ilgili görüşlerin yıllara ve alt gruplara göre -liberal ekofeminizm, kültürel ekofeminizm, toplumsal/sosyal ekofeminizm ve sosyalist ekofeminizm olmak üzere- birtakım değişiklikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Fakat ekofeministlerin genel olarak ortak amacı, "insan ile doğa arasındaki ilişkiyi yeni, diyalektik bir biçimde ele almamızı sağlayacak bir düşünsel yaklaşım üretebilmektir." (Berktay, 1996, s. 75). Bu yaklaşım ekolojik sorunlara, doğa ile ilgili insan kaynaklı bütün problemlere kadını merkeze alan yeni bir çözüm yolu ortaya koymakta veya ekolojik yıkıma yeni çareler vadetmektedir.

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* ve *Memo* Adlı Romanları

Kemal Bilbaşar (1910-1983), Türk edebiyatında hem hikâyeci hem de romancı olarak şöhret bulmuş bir yazardır. Yazarın romanları yayım tarihlerine göre *Denizin Çağırışı* (1943), *Ay Tutulduğu Gece* (1961), *Cemo* (1966), *Memo* (2 Cilt, 1968-1969), *Yeşil Gölge* (1970), *Yonca Kız* (1971), *Başka Olur Ağaların Düğünü* (1972), *Kölelik Dönemeci* (1977), *Bedoş* (1980) ve *Zühre Ninem* (1981) adlarını taşımaktadır.

Kemal Bilbaşar, "İlk romanını 1943 yılında yayımlamış ise de roman türündeki çalışmalarını 1960 yılından sonra yoğunlaştırmıştır." (Cevdet Kudret, 2004, s. 261). Yazara 1967 yılında Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü kazandıran *Cemo*, onun en meşhur romanlarından biridir. Hatta, "bu roman yazarın ismini bir romancı olarak duyurmasında ve kendisini edebiyat çevrelerine kabul ettirmesinde önemli bir rol oynamıştır." (Bağcı Tayfur, 2008, s. 171). *Cemo*'nun prototipi, 1953 yılında *Yeditepe* dergisinde yayımlanan "Çancının Karısı" başlıklı hikâyedir (Necatigil, 2016, s. 118). *Memo* ise *Cemo* romanının devamı olarak kaleme alınmıştır. Her iki eser de, "Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Şeyh Sait isyanı sırasında Doğu Anadolu'da ağa-köylü, ağa-memur ilişkileri üzerinde duran güzel bir aşk hikâyesidir." (Enginün, 2007, s. 346).

Cemo, "Değirmenci Cano Anlatıyor" ve "Cemo'nun Kocasını Çancı Memo Anlatıyor" başlıklı iki bölümden oluşur. Değirmenci Cano, Cemo'nun babası; Çancı Memo ise başlıkta da belirtildiği gibi, kocasıdır. İki bölümde de Cemo'dan ve Cemo ile Memo'nun aşklarından söz edilir. Her iki anlatıcı da olayları birtakım farklılıklarla ve kendi bakış açılarından ortaya koyarlar. Beş ana bölümden ve farklı sayılardaki ara bölümlerden meydana gelen *Memo*'da ise anlatıcı bütünüyle "Şıh Kızı Senem"dir. Yalnızca epilog mahiyetindeki "Hozat Seyyar Jandarma Alayı Yedek Asteğmeni, Dersim Ayaklanması'na Ait Anılarını Anlatıyor" başlıklı ekte romanın bütününde söz konusu edilen olayların sonucuna yer verilmektedir.

Cemo'ya göre daha hacimli bir roman olan *Memo*'da Senem'in anlatımının odak noktasını, çocukluktan erişkinliğe kadar olan hayat hikâyesi ve Memo ile yaşadığı aşk oluşturur. Burada bahsedilen olayların bir kısmı, *Cemo*'da Cano'nun ve Memo'nun

dilinden aktarılan olaylarla kesişir. Fakat tıpkı Cano'nun ve Memo'nun anlattıklarında olduğu gibi Senem'in sözünü ettiği olaylar da onlarınkinden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Okur, bu iki romanla çeşitli anlatıcılar/çoklu bakış açısı tarafından ortaya konulan ve farklılaşarak gittikçe genişleyen bir macera ile karşılaşır.

Üç anlatının ortak noktaları göz önünde bulundurulursa *Cemo* ve *Memo* romanlarının özeti şöyledir: Memo, meşhur bir çan ustasıdır. Aynı zamanda yaşadığı yörede âşıklığıyla tanınmaktadır. Bir gün Ke... Obasının şeyhinin kızı Senem'i görür ve ona âşık olur. Çancı olduğu için kızı, Memo'ya vermezler. Memo askerde olduğu sırada Senem, Diyarbakırlı Şih Abuzer'le evlendirilir. Memo ve Senem kaçmaya karar vermişlerken Şih Abuzer'in adamlarına yakalanan Senem'in, kendisini Dicle'ye attığı haberi duyulur. Bunun üzerine Memo hayata küser ve hiçbir şeye ilgi göstermez. Bir süre sonra Cemo adındaki çok güzel bir yayla kızıyla karşılaşınca yeniden yaşama sevinci kazanır. Cemo ile evlendikten sonra tesadüf eseri olarak Senem'in hayatta olduğunu öğrenir. Memo bu ilişki üçgeninin tereddütleri ve çaresizliği içindeyken hem Senem'in hem de Cemo'nun yardımlarıyla ağılık sistemine dayanan totaliter düzenle hayatı pahasına mücadele etmek zorunda kalır.

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* ve *Memo* Adlı Romanlarına Ekofeminist Bir Yaklaşım

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* ve *Memo* adlı romanları ekofeminist bakış açısıyla veya ekofeminist kuramı desteklemek/kuramın propagandasını yapmak amacıyla yazılmış romanlar değildir. Nitekim *Cemo*'nun 1966, *Memo*'nun 1968-1969 yıllarında yayımlandığı ve ekofeminizmin terim olarak 1970'lerden sonra kullanılmaya başlandığı göz önünde bulundurulduğunda aksini iddia etmek anakronizme düşmeyi beraberinde getirir. Bununla birlikte, kadın ve doğa ilişkisinin Antik Yunan dönemine kadar geçmişi olduğu düşünülürse muhtelif edebî eserlerde de ekofeminizmin izlerini aramak son derece faydalı olacaktır (Alver, 2021, s. 48). Hem *Cemo* hem de *Memo* söz konusu perspektiften ele alındığında okura çok zengin bir malzeme sunmaktadır. Buna bağlı olarak *Cemo* ve *Memo*'daki ekofeminizmle ilişkilendirilebilecek unsurları, "Kadın Karakterlerin Anlatımındaki Ekofeministler İzler" ve "Doğa Anlatımlarındaki Ekofeminist İzler" başlıklarıyla incelemek mümkündür.

Kadın Karakterlerin Anlatımındaki Ekofeminist İzler

Cemo ve *Memo* romanlarında kadın karakterlerin anlatımındaki ekofeminist izleri başta romanların aslı şahıslarından olan Cemo ve Senem üzerinden ortaya koymak gerekir. Bunun dışında eserdeki tâlî şahıslardan Cemo'nun annesi Kevi ve ismi söz konusu edilmeyen Senem'in annesi ile ilgili anlatımda da ekofeminist kuramla uygunluk gösteren birtakım özelliklere veya ifadelerle rastlanır.

Cemo:

Hem *Cemo* hem de *Memo*'da ekofeminist unsurların en belirgin şekilde yer aldığı karakter Cemo'dur. Kemal Bilbaşar, her iki romanda da "yayla kızı" olarak nitelendirdiği Cemo'yu, doğanın bir parçası şeklinde ve bir "efsane kahramanı" kimliğiyle okura sunmaktadır. Değirmenci Cano, *Cemo* romanının başında kızını tasvir ederken ve onun yetiştirilme tarzını anlatırken bütünüyle doğa ile ilgili benzetmelerden yararlanır. Onun ifadelerine göre Cemo, dişi kurt gibi güçlü ve ceylan (ceylan) gibi atik büyütülmüştür. Cemo'nun saçları gök gibi parlak, gözleri kömür gibi kara, dudakları nardan daha kırmızı, derisi gülden yumuşak ve dişleri inci gibidir. Cano, savaştan döndüğünde Cemo'yu kuzu gibi emeklerken bulmuş olmasına rağmen kızının diğer kızlar gibi uysal ve narin olmasına razı olmaması ve onu âdeta bir ceylana ve kurda dönüştürmüştür:

“Dişi kurt kimi yavuz, ceyran kimi tez ayak etmişim. (...) Kara saçları gök ışıltılı idi, anasının saçları kimi. Kömür gözleri ocak alevi kimi yanardı. Dudakları Şirvan narından kırmızı idi. Gülünce inci dizileri dökülecek sanırdın ağzından. (...) Dişi bitmemiş yetim kaldı anasından. Ufacık, kara bir kuzu kimi emekler buldum savaş dönüşü. Ama ceyran kimi tımarlı, canavar kimi yabancı yetiştirmişim onu. Derisini gülden yumuşak, bileğini çelikten sert etmişim.” (Bilbaşar, 2021a, s. 11).

Değirmenci Cano'nun, Cemo'yu fiziksel bakımdan güçlü biri hâline getirmek ve erkek gibi yetiştirmek istemesinin sebebi, yaşadıkları bölgedeki, ağalık baskısının da içinde olduğu ataerkil yapıdır. Bu yapı kadının ezilmesine sebep olduğu gibi onu toplumda ikinci plana itmektedir. Değirmenci Cano çareyi doğada bulur ve doğanın çetin şartlarını Cemo'yu gürbüzleştirmek için kullanır. Cemo bu mücadele sonucunda doğa ile bütünleşir ve onun dilinden anlamaya başlar. Bu süreçte Cemo'nun akranları zayıf ve çelimsizken Cemo doğanın sayesinde çok güçlü ve güzel bir kahraman olur:

“Anasızlık ne bildirmedi. Kurt gibi yabancı olsun, erden yılmasın istedim. Bileğini, olur olmaz yiğit bükmesin, dedim de öyle yetiştirdim. Yaz demedim, güz demedim, kar demedim, buz demedim sürdürüm kızı yokuşa. Buram buram ter dökende buzu kırdım, daldırdım içine. Demirine su verdim, çelik ettim. At yoldaşı, tüfek oyuncağı idi. Kurdun kuşun dilinden anlar oldu.

On ikisine bastığında, Zozana'da Cemo gibi at binen, it süren, kurt kovan, attığını vuran biri daha yoktu. Analı babalı büyümüş akranları, yaprağı dökülmüş dal gibi kuru birer çalı iken, Cemo güz çiçeği gibi donanmış, gül tenli, ceyran bakışlı, yiğit yürekli, çelik bilekli bir kız olup çıkmıştı.” (Bilbaşar, 2021a, s. 27).

Değirmenci Cano'nun ve Cemo'nun yaşadıkları bölgedeki ataerkil yapı evlilik konusunda da kendisini hissettirir. Değirmenci Cano, Cemo'nun evlendikten sonra aile içinde de ezilebileceğinden ve zarar görebileceğinden endişe eder. Hatta bunun yöredeki bütün kadınlar için büyük bir sorun oluşturduğunun farkındadır. Zira hem evlilik üzerinden uygulanan baskılar hem de evlendikten sonra ortaya çıkan aile içi şiddet kadının hayatına dahi mâl olabilmektedir:

“Yolda oynayanda kapar gelin ederler dokuz yaşında kızı. Ak ne, kara ne bilmezken, kofiyi giydirirler başına. Avrat olur, ana olur, dahası, erinin yedi sülalesine kul olur. Ekmekten çok dayak yer. Kocasını döver, kaynanası döver, görümü döver, kayını döver. Koca evinde gelini dövmek helal. Tüm kabahatlar gelinin. Aş pişmeyende, iş bitmeyende, suç kimin olursa olsun, dayağı gelin yer. Çok döllemek, az döllemek kabahat. Urçan çıkmak büsbütün kabahat. Dölünü sevmek, okşamak kabahat. Ağzını açıp şu da demek kabahat. Kabahat olmayan yok geline. Canına tak diyenin, babaevine kaçması da suç. Bu kez anası babası döver gelini, yüz geri çevirirler. Koca evine dönende, dayak daha bir helal olur. Dünyaya geldiğine pişman ederler gelini. Bu hakaretlere dayanan dayanır, otuzuna varmaz koca avrat olur. Dayanamayan kendini ırmağa atar, kurtulur.

Oy bizim parmağı kınalı gelinlerimiz, oy bizim çileli fukara kancıklarımız.” (Bilbaşar, 2021a, s. 35).

Yeter Yücel'in (2019) de belirttiği gibi kadınlar, “Sürekli dayağa maruz kalır, ikinci sınıf insan muamelesi görür. Eğitimden ve ekonomik özgürlükten de yoksun olduğu için kocaya bağımlıdır ve durumunu kabullenmekten başka yapabileceği hiçbir şey yoktur.” (s. 100). Değirmenci Cano bu durumu göz önünde bulundurarak Cemo'yu evlendirmek için farklı bir yolu tercih eder. Cemo ile evlenmek isteyen adamların onunla dövüşmeleri gerekir. Cemo'yu dövüşte yenen adam, onun kocası olacaktır. Değirmenci Cano, kızının herkesi kolaylıkla yenebilecek güçte olduğunun farkındadır. Fakat Cemo, kavgada

istediği kişiye yenilecek ve böylece kendi tercihleri doğrultusunda bir evlilik yapabilecektir. Değirmenci Cano'nun, "onun kendi iradesiyle seçtiği kişiyle evlenmesini arzulaması, Cemo'yu bu noktada birey" hâline getirmektedir (Yavuz, 2018, s. 206). Romanda Cemo'nun söz konusu durumu, Değirmenci Cano'nun ağzından şöyle anlatılır:

"Cemo'yu böyle dövüşte hünerli yetiştirmemin sebebi vardır. Dövüş alanında karşısına beğenmediği bir yiğit çıkanda, kendini koruyabilirdim. Sevmediği, kendinden üstün görmediği ere karılık etmezdi. Bunu, avucumun içi gibi bilirdim. Zaten onu para ile satmayı benim sebebi de buydu. Böyle bir yiğitlik yarışması uydurarak ona kocasını seçme fırsatını kazandırmaktı meramım." (Bilbaşar, 2021a, s. 34).

Cemo ile evlenmeyi düşünen kişinin onunla dövüşecek olması, *Dede Korkut Kitabı*'nda anlatılan Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek'in evlenme öncesindeki mücadelesini hatırlatır. Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek tanıştıkları zaman binicilikte ve okçulukta yarıştıktan sonra güreşirler. Dolayısıyla bir genç kızın evleneceği kişiyle dövüşmesi, atlı göçebe kültürde karşılığı olan bir ritüeldir ve Kemal Bilbaşar tarafından bu arka plan göz önünde bulundurularak kurguya dâhil edilmiştir.

Romanda ataerkil baskıyı temsil eden ve zalim ağa profiliyle okurun karşısına çıkan Sorikoğlu, Cemo'ya talip olanlardan biridir. Fakat Sorikoğlu, yöre halkı üzerindeki nüfuzunu ve zenginliğini öne sürerek Cemo'yla dövüşmeyi reddeder. Bu durumda ona zorla sahip olmak ister. Bir gün Değirmenci Cano'nun yokluğunda değirmenini basar ve Cemo'yu kaçırmaya çalışır. Değirmenci Cano'nun ifadelerine göre Cemo'nun annesi Kevî'nin sütü olmadığı için ona keçi sütü içirmişler, kız da bu sebeple keçiler gibi atik ve çevik olmuştur. Söz konusu özellikleri sayesinde de kolayca kaçarak Sorikoğlu'nun elinden kurtulmuştur.

Cemo'yu, Sorikoğlu örneğinde bir erkeğin zorbalığından koruyan şey, onun doğa ile arasında kurduğu güçlü bağıdır. Cemo'nun, oğlaklar gibi keçi sütüyle beslenmesi doğanın anneliğini kabul etmesi demektir. Bu kabul sonucunda tıpkı bir keçi gibi kayalardan sekmeyi öğrenmiş ve doğanın bir parçası hâline gelmiştir: "Bereket ki, Cemo'ya keçi südü emdirmişim. Kız, tehlikeyi görende ok gibi fırlamış kaçmış. Keçiler misali kayalardan sekip Zozana'ya atmış kendini kurtarmış." (Bilbaşar, 2021a, s. 31).

Cemo, kendisine eş olarak Çancı Memo'yu seçer. Bu tercihin sebebi, Memo'nun doğaya âdeta hükmetmesidir. Memo, Cemo ile dövüşeceği meydana zincire vurularak evcilleştirilmiş bir kurtla gelir ve bu vaziyetiyle Cemo'da büyük bir hayranlık ve korku uyandırır. Değirmenci Cano da şaşkınlık içerisinde kalan kızının Memo'ya o sırada kanının kaynadığını fark eder: "Cemo yabana gitmeyecekti. Kızıma baktım, gözleri korkuyla dikilmişti Memo'ya. Bu da hayra alametti. Kadın kısmı korktuğu eri severdi. Hay kurban Memo!" (Bilbaşar, 2021a, s. 42).

Bununla birlikte Memo'nun ifadelerine göre, Cemo ile ilk karşılaşmaları farklı şekilde olmuştur. Söz konusu karşılaşma da ekofeminist bakış açısıyla değerlendirildiğinde son derece dikkat çekmektedir. Memo, Cemo'yu doğayla iç içeyken ve hatta bütünleşmiş bir hâldeyken görüp beğenir. Cemo bu sırada neşeyle bir gölette yıkanmakta ve evcilleştirdiği bir yaban keçisiyle oynamaktadır:

"Simsiyah saçları çıplak sırtına dökülmüş güzel bir kız, beline dek suların içindeydi. Bir yabankeçisini boynuzlarından tutmuş, suya daldırırdı. Hayvan can kaygusu ile burnuna dolan suları piskırtır, sıçrayıp kaçmak isterdi. Ama boynuzlarını kızın elinden kurtaramazdı. Kız, onun debelenmesiyle eğlenerek kahkahalar atar, yeniden onu suya daldırırdı." (Bilbaşar, 2021a, s. 92).

Yaban keçisi Cemo'nun yanından hiç ayrılmaz. Fakat Memo'yu kıskandığı için o geldiğinde huysuzluk eder ve kaçar. Cemo ve Memo birlikte olduğunda büsbütün ortadan kaybolur: "O anda tekenin böğürdüğünü duydum. Başımı kaldırdım baktım ki, hayvan Zozana'ya doğru dörtnala gider." (Bilbaşar, 2021a, s. 97). Memo, Senem'e dönüp onun obasına ağa olduğunda ve Cemo bunun üzerine Memo'yu terk ettiğinde ise şaşkıncı bir şekilde geri döner: "O sırada dağın tepesinde görünüp böğüren yaban tekesine doğru koştu, 'Tekem, ceylanım!..' diye haykırarak hayvana erişti. Boynuna sarılıp gözlerinden öptü. Sonra hayvanla birlik yürüdüler." (Bilbaşar, 2021b, s. 414).

Burada Cemo'nun Memo'yu terk edişi üzerinde ayrıca durmak gerekir. Onların ayrılıkları ile ilgili anlatım, Senem'e aittir. Söz konusu kısımdaki ifadelerle göre Cemo, Memo'yu ağalığa heves etmesi ve onun başkaldırdığı zihniyete dâhil olduğunu düşünmesi sebebiyle reddeder. Cemo'ya göre Memo kendi değerlerine yabancılaşmış, bunun sonucunda hem Cemo hem de doğa Memo'dan yüz çevirmiştir. Buradaki anlatım, Cemo örneğinde kadın ve doğa arasındaki ilişkiyi gösterdiği gibi, ağalık örneğinde eril zihniyet ve doğa karşıtlığını da ortaya koymaktadır:

"(...) Şıh gibi, ağa gibi kasılıp dikilirsin atının üzerinde. Yavrumu doğmadan öldüren, obamı dağıtan ağadan bir farkın yoktur. Bense tüm beglerin, ağaların can düşmanı kesilmişim. Ben Memo'yum, dersin, lakin değilsin! Ne sesin benzer ona, ne sıfatın! Memo olsan, yüzünde nakşım görünür, sesinden bu yerin dağı taşı can bulur, kurdu kuşu dem çekip uçurdu. Oysa ben gibi, onların da kılı kıpırdamamıştır." (Bilbaşar, 2021b, s. 414).

Sorikoğlu'nun baskısı sebebiyle Cemo ve Memo'nun mutluluğu uzun sürmez. Sorikoğlu, yaşadığı yöredeki topraklara sahip olmak istediği gibi, başta kadınlar olmak üzere oradaki halkı da hâkimiyeti altına almayı arzular. Toprak, Sorikoğlu için nasıl alınıp satılabilen bir meta ise insanlar da öyledir: "Sorikoğlu ellerini kavuşturdu, 'Ora benim keyfimin bileceği iş,' dedi. 'Yakında sen de, kızın da, Kargadüzü'nün tüm köylüsü de, benim kulum olacaksınız.'" (Bilbaşar, 2021a, s. 32). Sorikoğlu, Memo'nun çan satmak için köyden ayrıldığı sırada Cemo'nun karnını tekmeler ve onun çocuğunu düşürmesine sebep olur. Çok ağır bir şekilde yaralanan Cemo bu olay üzerine bir müddet hastanede yatar ve iyileşince bir daha çocuk sahibi olamayacağını öğrenir. Sorikoğlu, kurduğu zulme dayalı düzenle toprağa ve doğaya nasıl zarar veriyorsa kadına da aynı şekilde zarar vererek onun doğurganlığını elinden alır. Fakat Cemo, bu durum karşısında da galip gelen taraf olur. *Cemo* romanının, Memo'nun anlatımına dayanan, "Cemo'nun Kocasını Çancı Memo Anlatıyor" başlıklı ikinci bölümünün sonunda Cemo, Sorikoğlu'nu bir kazma sapıyla döverek öldürür. Bu noktada eril ve ataerkil tahakkümü temsil eden Sorikoğlu'nun bir kadın tarafından cezalandırılması son derece anlamlıdır.

Senem:

Cemo ve *Memo* romanlarının diğer önemli kadın karakteri Senem'dir. Her iki romanda da Senem'le ilgili ekofeminist kuramla uygunluk gösteren bazı unsurlara rastlamak mümkündür. Senem, *Memo* romanının başında kendisini tanıtırken doğaya ait öğelerden yararlanır ve doğayla ilgili birçok benzetmeye başvurur. Senem'in ifadelerine göre o, dikensiz bir güldür. Çamuru, Tujik Baba adı verilen evliyanın türbesinin bulunduğu dağın toprağından karılmıştır. Süt gibi beyaz olan teni Munzur Çayı'nın suyuyla yıkanmıştır. Gözleri gün ışığı, siyah saçları ise yıldızlar kadar parlaktır. Ayrıca yaşadığı obanın şeyhinin tek çocuğu olduğu için âdeta bir ağacın tek meyvesi gibidir:

"Ben Monzur Gözesi'nin dikensiz gülü, Ke... uşağı şıhının biricik dölüyüm. Senem derler adıma. Tujik Baba toprağından karılmış çamurum. Ak süte benzeyen Monzur suyuyla yunulmuş tenim. Gözümün elifinde gün ışığı yanar, kara

saçlarımdan gök ışıltıları dökülür. Bu sebeple kalem kaşlı, gül nakışlı güzelliğim dillerde gezer, kara gözlerimin elifi fermanlar bozardı.

(...)

Ben ki şıh babomun ömür boyu beklediği onca ağacın bir tek meyvasıyam, ben kimi bin şıh kızı feda yoluna." (Bilbaşar, 2021b, s. 19).

Senem'in yetiştirilme tarzı Cemo'nun yetiştirilme tarzını andırır. Senem, Şıh Abdo'nun tek çocuğu olduğu için aynı zamanda tek mirasçısıdır. Dolayısıyla büyüdüğünde sahibi oldukları obanın başına geçecektir. Söz konusu sebeple bir erkek gibi yetiştirilir ve doğayla iç içe büyütülür. Bunun bir sonucu olarak çoğunlukla silahlarla vakit geçirir, neşelendiğinde kurt gibi ulur, dağ keçisi gibi kayalara tırmanır, şahin uçurur ve keklik avlar: "(...) Oyuncağım tüfektî, kurşundu, hançerdi. Akranlarımla saçı pisik kokardı, benimki barut kokulu idi. Babomun kucağında atla kurt koğanda, keyfimden canavar gibi ulurdum. Dağdan elik devirende, kayalara keçi gibi tırmanırdım. Mevsiminde şahin uçurur, keklik düşürürdük." (Bilbaşar, 2021b, s. 28).

Romanın ilerleyen sayfalarında Senem'in büyümesi ve erginleşmesi, bir fidanın yapraklanıp meyve vermesiyle ilişkilendirilir. Burada fiziksel değişim üzerinden bir benzetme söz konusudur. Fakat benzetilen unsurun doğaya ait olması ekofeminist bakış açısı bağlamında ilgi çekicidir: "(...) fidan tüylenip meyvaya donananda eliyle götürüp teslim edeceğine dair ant vermiş olduğundan, kadınlığa zorlanıp yetiştirilmemde Şıh Persin, kendini yerden göğe haklı görürdü." (Bilbaşar, 2021b, s. 48).

Senem'in babası ölünce annesi, Şıh Persin adındaki açgözlü ve acımasız şeyhle evlendirilir. Şıh Persin obanın başına kendisi geçmek istediği için Memo'yla birlikte olmasına müsaade etmediği Senem'i uzaklaştırmaya çalışır ve Diyarbakırlı Şıh Abuzer'le evlendirir. Senem bu süreçten sonra büyük zorluklar yaşar. Şıh Abuzer'den dayak yer, Şıh Abuzer'in oğlu Seyit Vehhap tarafından cinsel anlamda sürekli olarak taciz edilir. Şıh Abuzer'den kaçıp oba halkını yeniden etrafında toplamaya çalıştığında ise Şıh Persin'le zorlu ve amansız bir mücadeleye girişmek zorunda kalır.² Memo'ya, Senem'in kendisini Dicle'ye atıp intihar ettiği söylenir. Memo ile Cemo'nun tanışıp evlenmeleri de bu sıraya rastlar. Memo, tesadüf eseri olarak Senem'in yaşadığını öğrendiğinde ona yardım eder ve Şıh Persin'e birlikte karşı koyarlar.

Cemo'nun hikâyesindeki Sorikoğlu'nun yerini Senem'in hikâyesinde Şıh Persin alır. Buna bağlı olarak yazar, Cemo'nun Sorikoğlu'nu ortadan kaldırması gibi, üvey babası Şıh Persin'in cezalandırılıp öldürülmesinde de Senem'e büyük bir misyon yükler. Senem de tıpkı Cemo gibi ataerkil yapıya ve eril tahakküme meydan okur. Soğukkanlı bir şekilde Şıh Persin'in hamlelerine karşı koyar ve mantığını kullanarak birtakım çözüm yolları arar. Söz konusu süreçte sorumluluklarına sahip çıkarak obasının halkını korumaya ve bir arada tutmaya çalışır. Senem'in obası için yaşadığı kaygı ve endişe, ekofeministlerin, "doğal ve toplumsal gelişmelerden etkilenenler öncelikle kadınlardır" tezini hatırlatır.

Son olarak Senem ve Cemo arasında güçlü bir kadın dayanışması olduğunu söylemek mümkündür. Senem, devletle Tunceli'deki bazı aşiretler arasında yaşanan gerilimin doruk noktasına ulaştığı sırada oba halkıyla birlikte büyük bir çıkmaza girdiklerini anladığında Memo'dan olan bebeğini Cemo'ya emanet etmeye karar verir.

² "Senem bir şıh kızı olduğu, ağalık ve şıhlık kavramlarının herkes tarafından kabul gördüğü bir ortamda yetişmesine rağmen ağalığa ve şıhlığa karşı çıkar. Geleneklere uymak zorunda kalsa bile bunu gelenekleri kabullendiği için yapmaz. Bir şıh kızı olmasına karşın şıhların ve ağaların, kullara yaptıkları zulümleri görünce aüalaktan ve şıhlıktan nefret eder." (Dikici, 2005, s. 87).

Zira Cemo, Senem'in gerçek anlamda güvенеbileceđi tek kişidir. Bu durum sembolik olarak neslin devamının kadınların iř birliği, öngörüsü ve duyarlılığı sayesinde sağlandığı şeklinde okunabilir. Bahsedilen kısımda Senem'in gözünden baharın gelişini anımsatan canlı bir dođa tasvirinin yapılması ise genç kadının iç huzuruna kavuşmasına işaret etmektedir. Buradaki anlatımın, kadın ve dođa ilişkisi ačíısından büyük bir önem taşıdığı ačíktır:

"(...) Çaresiz düşen, n'edeceğimizi soran Cemşido'ya, yapacağımı çok zamandır kararlaştırmışım gibi heç düşünmeden, 'Zozana'ya gideceğik, kurban! Cemo'ya verilecek bir emanetim vardır,' dedim. Cemşido, gözlerime bakıp bir şey sormadan önüme düştü, dağ yolundan çıkmaya başladık. Her yan yeşil, her yan çiçeğe bezenmişti. Ağaçlarda kuşlar ötüşürdü. Dalların arasından Tujik'ten heybetli, başı dumanlı bir dağ görünürdü." (Bilbaşar, 2021b, s. 499).

Memo romanının sonundaki "Hozat Seyyar Jandarma Alayı Yedek Asteğmeni, Dersim Ayaklanmasđ'na Ait Anılarını Anlatıyor" başlıklı bölümde hem Senem'in hem de Memo'nun öldürüldükleri ifade edilir: "İkisi de başlarından yara almamışlardı. Ağızlarından sızan kana saman çöpleri yapışmıştı. Kadının gözleri kapalıydı. Memo'nun gözleriye uzaklara bakıyor gibiydi." (Bilbaşar, 2021b, s. 517). Bu trajik son göz önünde bulundurulduğunda Senem'in bebeğini Cemo'ya bırakarak ne kadar isabetli hareket ettiği anlaşılır.

Kevi:

Kevi, Cemo'nun annesidir. Değirmenci Cano, şeyh Sait İsyana'na karşı koymak için köyden ayrılmak zorunda kalınca ardında Cemo'yu çok küçük bir yaşta öksüz bırakarak -söylentilere göre- intihar etmiştir. Değirmenci Cano, delicesine açık olduğu Kevi'den, doğa ile ilgili benzetmelerden yararlanarak bahsetmektedir. Ona göre Kevi'nin sesi ceylan sesi gibi yankılanır: "Birden Kevi'nin ceyran sesi yankılandı ormanın içinde" (Bilbaşar, 2021a, s. 16). Yüzü ise ay gibi güzeldir: "Gel gör ki, bir yandan sesimi yankılamadı ay yüzlü Kevi'm." (Bilbaşar, 2021a, s. 27).

Cemo romanının ilerleyen sayfalarında Cemo, Memo'ya annesi Kevi'nin kendisine bazı öğütler verdiğinden söz eder. Bu öğütler daha çok birtakım güzellik sırlarından oluşmaktadır. Kevi, kızına güzel olmak istiyorsa doğadan faydalanması gerektiğini söyler: "... 'Hiç ummadık şeyler öğütlerdi. 'Tenin gül gibi olsun ister misin kızım?' derdi, 'İsterim ana,' derdim. 'Öyleyse, güller açada, gül yaprakların derle, bu gölleğe at, suyuna gir yıkan!' derdi. Dediğini yapardım. Bir de bakardım ki, tenim gül gibi kızarmış.'..." (Bilbaşar, 2021a, s. 130).

Senem'in Annesi:

Senem'in annesi, şıh Abdo ile evlendikten sonra uzun yıllar çocuk sahibi olamaz. Bir gün bununla ilgili uyku uyanıklık arasında bir düş görür. Düşte bir seyit ona doğa ile ilgili bazı ritüellere başvurmasını tavsiye eder. Söz konusu tavsiyelere göre çocuğun dünyaya gelmesi durumunda da birtakım eylemlerde bulunulmalıdır. Seyit, Senem'in annesine gece ay ışığında Munzur Çayı'nın kaynağında yıkanmasını, keşkülünden çıkarıp verdiği elmayı kocasıyla bölüşerek yemesini, çocuğunu kar kış demeyip Munzur Çayı'nın kaynağında doğurmasını, çocuk kız olursa buzu kırıp onu Munzur'da yıkamasını, erkek olursa kundağa sarıp mağaraya gitmesini söyler:

"... 'Gece, ay ışığında Monzur Gözesi'nde çimeceksin ve de bismillah, çekip Tujik Baba'ya sesleneceksin! Ya Tujik, ya Hızır! On İki İmam hatırına imdadını benden esirgeme! Diye niyaz edeceksin,' demiş, keşkülünden bir elma çıkarıp vermiş:

'Bunu yatmadan erinle bölüşeceksin. Hızır niyazını kabul eder de, döllersen, sancın tutanda, kar demeyip kış demeyip, yavrunu gidip Monzur Gözesi'nde doğuracaksın. Kız ise buzu kırıp yavrunu Monzur'un sütünde yuyacaksın. Oğlansa, kundağa sarıp şikeftana varacaksın! (...)'..." (Bilbaşar, 2021b, s. 21-22).

Bu kısımda doğa ve kadın arasında doğurganlık açısından kurulan ilişki, yine ekofeministlerin öne sürdüğü tezler açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Kadın, doğurganlıkla ilgili bir problem yaşadığında kendisini doğanın ellerine bırakır ve doğadan çare umar. Kemal Bilbaşar'ın, Senem'in annesi üzerinden anlattığı ritüellerin prototipini ise Anadolu'daki yaygın batıl inanışlardan aldığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Doğa Anlatımlarındaki Ekofeminist İzler

Cemo ve *Memo* romanlarında doğayla ilgili anlatımlarda da zaman zaman kadınlarla ilişkilendirilebilecek unsurlara rastlamak mümkündür. Bu bağlamda bazen kadın karakterlerle doğa arasında bir yakınlık kurulduğu gibi nadiren de olsa doğadan bahsedilirken kadınlara ait öğelerden yararlanılır. Her iki kullanım da söz konusu romanlardaki kadın ve doğa ilişkisinin başka bir boyutunu göstermektedir.

Örnek verilecek olursa Değirmenci Cano, çok sevdiği Kevi'nin öldüğünü anladığında onu doğada arar ve onun varlığını burada hisseder: "En sonunda ruhunun dolandığı yerlere geldim, bu değirmene yerleştim. (...) Geceleri bazı bazı Zozana'dan esen rüzgârda Kevi'nin ağlayan, türkü söyleyen sesini duyarım. O zaman kar demez, kış demez, Zozana'ya çıkarım. Nefessiz kalana dek dolanır gezerim." (Bilbaşar, 2021a, s. 29).

Yöre halkı arasında Kevi'nin kendisini suya atıp intihar ettiğine dair söylentiler dolaşır. *Cemo* zihninde bu suyla annesini özdeşleştirir. Sık sık suyun yanına gelerek onunla konuşur ve ona sıkıntılarını anlatır. Yaşlı bir adam gölün, Kevi'nin boynundaki mercan kolye sebebiyle kırmızı bir renk aldığını söyler. Hatta *Cemo* bu yüzden gölün adını Mercan Gölüğü koymuştur. *Cemo*'nun ifadesine göre *Cemo*, gölün yakınındaki kayanın dibinde yatıp uyduğunda annesi rüyasına girer ve ona öğütler verir:

"... 'Günün birinde burada bir ihtiyara rastladım. Kevi anamı bilirmiş. O dedi ki, 'Senin anan bu sulara kalmıştır,' dedi. 'Gözünle görmüş müsün,' dedim; 'Yok,' dedi. 'Görmemişim ve de gözümle görmüş gibi bilirim,' dedi. 'Nereden bilirsin,' dedim. Dedi ki, 'Gölleğin suyunun renginden bilirim,' dedi. 'Eskiden cam gibi berraktı bu su,' dedi; 'anan ortadan kaybolduğundan beri suyun rengi değişmiştir, mercan gibi kızarmıştır,' dedi. 'Ananın boynundaki mercan boncuklar sebebiyle,' dedi.

Cemo için çekti:

'Ya, işte böyle. Kevi anam bu gölkte değiştirmiş dünyasını. Ruhu buralarda dolanır. Mercan Gölüğü koymuşum bu yerin adını. Başım sıkılında gelir, derdimi suya söylerim, anamdan yardım dilerim. Kayanın dibine yatıp uyuyanda düşüme girer, bana öğüdünü bildirir.'..." (Bilbaşar, 2021a, s. 129-130).

Cemo romanının ilerleyen sayfalarında *Cemo* ve *Memo*, Sorikoğlu'nun baskısı sebebiyle Çakalgediği adı verilen bir mezraya göçmeye karar verdiklerinde *Cemo*, Mercan Gölüğü'ne gelerek âdeta annesi ile vedalaşır. Fırsat bulduğunda onu ziyaret edeceğini, çok sevdiğini, ölse de unutamayacağını, kızını vefasız biri sanmamasını ve başı sıkıştığında muhakkak gelip ona sığınacağını söyler:

"Mercan Gölüğü'ne varanda, *Cemo* suya daldırdı ellerini, şapırdattı. 'Anacığım beni duyar mısın,' dedi. 'Bir namert uğruna buraları bırakır göçerik. Çakalgediği

derler bir mezraya giderik. Kızını vefasız belleme. Fırsat bulanda ziyaretine gelir, mumunu yakarım. Başım sıkılında koynuna sığınırım. Seni çok severim anacığım, ölsem unutamazım.'..." (Bilbaşar, 2021a, s. 149).

Buna ek olarak Cemo ve Mercan Gölleği arasındaki ilişki psikanalitik açıdan da incelenmeye uygundur. Mercan Gölleği'nde yalnızca Cemo'nun bildiği küçük bir mağara kovuğu vardır. Cemo buraya saklandığında onu hiç kimsenin bulabilmesi mümkün değildir. Mercan Gölleği, beğenmediği bir adam Cemo'yu kaçırmaya kalkarsa ona, koynu olarak nitelendirdiği bu kovuğa sığınmasını öğütlemiştir. Bilindiği üzere psikanalizde mağara, "anne arketipi"ni yansıtmaktadır.³ Kevi'nin Cemo'yu eril baskıdan korumak için buraya sığınmaya davet etmesi ise bahsedilen sembolik anlatımı güçlendirdiği âşikârdır.

Memo, Sorikoğlu'nun adamları tarafından pusuya düşürüldükten sonra ölüm döşeğinde yatarken ve Senem'in çabalarıyla tedavi edilmeye çalışılırken daima Cemo'yu düşünür. Bu sırada Cemo'yu Mercan Gölleği içinde hayal eder. Cemo, Memo'ya suların içinden seslenerek endişelenmemesini, annesinin onu koruyacağını söylemektedir: "Gözlerimi yummuştum! Lakin beynimin içi durmaz dönerdi. Dönen renkli kuşaklar içinde yavaştan yavaştan Zozana, Mercan Gölleği belirirdi. Gölleğin kırmızı sularından Cemo bakar, gülümserdi, 'Anam beni korur kurban!' derdi. Işıltıların dönmesi heç kesilmezdi." (Bilbaşar, 2021a, s. 183).

Memo romanının sonunda Senem, bebeğini emanet etmek için Cemo'nun yanına gider. Değirmenci Cano ona kızının evde olmadığını söyler. Cemo, çocuğunu düşürdükten ve Memo'dan ayrıldıktan sonra acısını unutmak için Mercan Gölleği civarında dolaşarak güneşe, yıldızlara yakarmakta; yani doğadan yardım istemektedir: "... 'İçerde yoktur, kurban!' dedi. 'Biçare yavru Zozana'da gezer, dolanır; Mercan Gölleği'nde oyalanır. Anasından, atasından, güneşten, yıldızdan şefaah dilenir.'..." (Bilbaşar, 2021b, s. 501).

Romanlarda Senem'le ilgili anlatımda da doğaya ait benzer ifadeler rastlanır. Memo, jandarmalar tarafından asker kaçağı olarak götürülürken Senem'den ayrılmanın üzüntüsüyle bir türkü söyler ve onu doğada arar: "Gökteki yıldız Senem mi sandın / Sevip ayrılmayı hüner mi sandın / Beni bu sevdadan döner mi sandın / Felek beni taş a çaldı neyleyim?"⁴ (Bilbaşar, 2021a, s. 55). Memo askerliğini yaparken de sürekli Senem'i düşünür. Derdini kimseye açamayınca sevgisini komutanının tayına yöneltir ve ona Senem'den bahseder:

"Gündüz işte, gece düşte, hep Senem'le uğraşırdım. Onunla birlik gideceğimiz yerleri, yaşayacağımız günleri hayal eder, sabırsızlanırdım. Şih'in Komutana armağan ettiği tayı görmek, okşamak, beni teselli ederdi. Günde beş kez tavlaya girer, 'Ceyran, Ceyran,' diye boynuna sarılırdım hayvanın. Tavlada kimse olmayanda, ona Senem'den söz açardım. Güzelliğini anlatırdım, içimi dökerdim.

³ "Her arketip gibi anne arketipinin de sayısız tezahürü vardır. Ben burada daha tipik bazı biçimleri anmakla yetineceğim: kişisel anne ve büyükanne; üvey anne ve kayınvalide, ilişki içinde olunan herhangi bir kadın, örneğin sütanne ya da dadı, ata ve bilge kadın, daha üst anlamda tanrıça, özellikle de Tanrı'nın anası, Bakire Meryem (gençleşmiş anne olarak örneğin Demeter ve Kore), Sophia (anne-sevgili olarak, ayrıca Kybele-Attis tiplmesi, ya da kız-[gençleşmiş anne]-sevgili); kurtuluş arzusunun hedefi (cennet, Tanrı krallığı, göksel Kudüs); geniş anlamda kilise, üniversite, kent, ülke, gök, toprak, orman, deniz ve akarsu; madde, yeraltı dünyası ev ay, dar anlamda doğum ve dölleme yeri olarak tarla, bahçe, kaya, mağara, ağaç, kaynak, derin kuyu, vaftiz kabı, kap biçiminde çiçek (gül ve lotus); büyüdü daire olarak (Padma olarak Mandala) ya da Cornucopiatypus (Bereket Boynuzu); daha dar anlamda rahim, her tür oyuk biçim (örneğin vida yuvası); Yoni; fırın, tencere; inek, tavşan, her tür yaralı hayvan." (Jung, 2005, s. 22).

⁴ Bu türkünün sözleri, "roman karakterinin içinde bulunduğu ruh hâline göre" değiştirilmiştir. Orijinalinde "Senem" adının yerinde "fener" ifadesi vardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bak. (Tekataş, 2018, s. 12-13).

O da dediklerimi anlarmış gibi sesler çıkarır karşılık verirdi." (Bilbaşar, 2021a, s. 78).

Memo, Senem'in Şih Abuzer'den kaçtıktan sonra ona dönmek istemediği için kendisini Dicle'ye attığını öğrenince Cemo ve Mercan Gölleği örneğindeki kadar olmasa da Senem ve Dicle'yi birlikte düşünür. Dicle'nin kıyısına giderek Senem için yas tutup ağlaması bunun göstergelerinden biridir: "Deli gibi Dicle kıyısına attım kendimi. Gözyaşlarımı döktüm onun taze vücudunun gömüldüğü sulara. Saatlerce ağladım, dert yandım, ağıt söyledim." (Bilbaşar, 2021a, s. 85).

Yukarıda ifade edildiği gibi, doğadan bahsedilirken bazen kadınlara ait öğelerden de yararlanıldığı görülür. Örnek verilecek olursa Dicle Nehri, kadın süs eşyası/takısı olan "gümüş kemer"e benzetilir: "Gözün alabildiğine kumlu bir düzlük uzardı aşağıya doğru. Dicle gümüş bir kemer gibi dolanırdı düzlükte, ta uzaklarda kaybolurdu." (Bilbaşar, 2021a, s. 71). Bunun dışında Memo, penceresinden bahar manzarasını izlerken damın üzerinde türkü söyleyerek yıkanmış buğday kurutan bir kızı da söz konusu eder: "Pencereden görünen dünya, her zamanki ışıltılı dünya idi. Gökyüzü maviydi, ağaç dalları çiçeğe donanmıştı. Arılar, böcekler vızıldar uçuşurlardı. Yeni doğurmuş bir inek, uzak tutulan yavrusunu muu, diye yanına çağırırdı. Damın üzerinde, yıkanmış buğday kurutan bir kız türkü söylerdi." (Bilbaşar, 2021a, s. 89).

Çiçeklerden, arılardan, böceklerden ve yeni doğuran bir inekten bahsedilmesi, baharın gelişyle birlikte doğadaki üremenin, bolluğun ve bereketin arttığı vurgulamak içindir. Bu manzarada buğdaylarla ilgilenen bir kızın yer alması ise tesadüfî değildir. Türkü söylemesinden neşeli olduğu anlaşılan kız, tıpkı elinde buğday başaklarından oluşan bir demet tutan ve bereketi simgeleyen Demeter⁵ gibi, ortaya konulan bahar tablosunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu kısım, doğa ve kadın birlikteliğini açık bir şekilde göstermektedir.

Sonuç

İncelemenin bütününde ortaya konulan örneklerden de anlaşılacağı üzere hem *Cemo* hem de onun devamı olan *Memo* romanında kadın ve doğa ilişkisine dair anlatımın dikkat çekici bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Bu ilişki, eserlerin kaleme alındığı zaman dilimi kuramın ortaya çıktığı süreçten önce de olsa, ekofeminist bir bakış açısıyla incelenmeye son derece uygundur. Söz konusu noktada özellikle romanlardaki kadınlardan bahsedilirken sürekli olarak doğa ile ilgili -bitkiler ve hayvanlar olmak üzere- benzetmelerden yararlanılmaktadır. Cemo, Senem ve Cemo'nun annesi Kevi bunun en çarpıcı örneklerini oluşturur. Kadınlar üzerindeki doğa benzetmelerinin özellikle güzellik ve güç bağlamında yapıldığını söylemek mümkündür.

Ayrıca iki romanda öne çıkan kadın karakterler devamlı doğa ile iç içedir. Cemo, babası Değirmenci Cano'nun çabalarıyla doğanın çetin şartlarına karşı koyacak şekilde yetiştirilmiştir. Aynı şekilde Senem babasının tek çocuğu olduğu için doğayla mücadele ederek bir erkek gibi büyümüştür. Fakat her iki karakter de bu yetiştirilme tarzı sonucunda doğanın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş ve Sorikoğlu ile Şih Persin örneğinde ortaya konulan patriarkal baskıya meydan okumuştur. Hem Sorikoğlu'nun hem de Şih Persin'in cezalandırılarak öldürülmesinde ise Cemo ve Senem önemli bir role

⁵ "Homeros destanlarından 'güzel saçlı kraliçe', 'güzel örgülü Demeter' diye anılan toprak ve bereket tanrıçası Demeter (Adını 'Ge-meter' toprak ana olarak açıklayanlar vardır) Hesiodos'a göre Kronos'la Rheia'nın kızı, ikinci tanrı kuşağındandır. Rheia'nın ilk kızı Hestia'dan hemen sonra doğmuştur. (...) Demeter ekinler ve özellikle buğdayı simgeler, onun tek efsanesi mevsimleri simgeleyen bir efsanedir. Bu efsane Yunan dünyasının daha çok buğday üreten bölgelerinde gelişmiş, tutunmuştur." (Erhat, 1996, s. 85).

sahiptir. Hatta Memo'nun anlattıklarında göre Sorikoğlu'nu, düşürülen bebeğinin intikamını almak amacıyla bizzat Cemo öldürmüştür.

Romanlarda ortaya konulan eril baskıya karşı güçlü bir kadın dayanışması söz konusudur. Senem, Memo'nun ve kendisinin hayatının tehlikeye düştüğünü anladığında bebeğini Cemo'ya emanet etmiştir. Cemo, Memo'nun karısı olduğu için Senem açısından bir rakiptir. Fakat olağanüstü bir durumda kadın dayanışması devreye girmiş ve Senem, güvenebileceği tek kişinin Cemo olduğu düşüncesine varmıştır. Cemo, Sorikoğlu'nun saldırısı sonrasında bir daha çocuk doğuramayacak olmasına rağmen Senem'in bebeğini büyüterek neslin devamını sağlayacaktır.

Son olarak romanlardaki doğa anlatımlarında da kadınlarla ilgili birçok unsur dikkati çeker. Bu genellikle, intihar eden Kevi'nin Mercan Gölleği'yle eş tutulması gibi, kadın karakterlerin doğa ile özdeşleşmesi ve doğayla ilgili öğelerin kadının yerini alması şeklinde görülmektedir. Fakat nadiren de olsa doğa ile ilgili ifadelerde kadınsal tanımlamaların varlığına rastlanır. Bütün bu özellikler, *Cemo* ve *Memo* romanlarının ekofeminist açıdan incelenmesi noktasında kayda değer bir yere sahip olduğunu ortaya koyar.

Kaynakça

- Alver, T. (2021). Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* Adlı Romanında Ekofeminizmin İzleri [Özet]. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)*, 4(1), 48-60.
- Avcil, C. (2021). Ekofeminizmin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme. *World Women Conference – II*, 11-12 Şubat 2021, Bakü-Azerbaycan: ISPEC Yayınları, 937-947.
- Bağcı Tayfur, M. (2008). *Kemal Bilbaşar'ın Hikâyeleri, Romanları ve Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Berktaş, F. (1996). Ekofeminizm ya da Yüreğin İyimserliği. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4, 73-76.
- Bilbaşar, K. (2021a). *Cemo*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2021b). *Memo*. İstanbul: Can Yayınları.
- Cevdet Kudret (2004). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çetin, O. B. (2005). Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkillik. *Sosyoekonomi*, 1(1), 61-76.
- Dikici, Ü. (2005). *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Şahıslar Kadrosu*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Donovan, J. (2013). *Feminist Teori*. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enginün, İ. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ferry, L. (2000). *Ekolojik Yeni Düzen*. Turhan Ilgaz (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gezgin, E. (2017). Kadın ve Doğa Üzerindeki Tahakküme Alternatif Bir Bakış: Ekofeminizm Üzerine Bir Değerlendirme. *Border Crossing*, 7(2), 395-412.

- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Jung, C. G. (2005). *Dört Arketip*. Zehra Aksu Yılmazer (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karadağ A., G. Doğa. *Kadın Dayanışması: Eko-Feminizm*. (<https://atauni.edu.tr/yuklemeler/5aa74ad99d41bd5a499babbbaa139179.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.1.2022]).
- Necatigil, B. (2016). *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oppermann, S. (2012). Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü. *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*. (ed. Serpil Oppermann). Ankara: Phoenix Yayınları, 9-57.
- Ottuh, Peter O. O. (2020). A Critique of Eco-Feminism: An Attempt Towards Enviromental Solution. *International Journal of Environmental Pollution and Environmental Modelling*, 3 (4), 167-179.
- Özdemir, H. ve Duygu Aydemir (2019). Ekolojik Yaklaşımlı Feminizm/Ekofeminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihi Süreci ve Türleri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(2), 261-278.
- Plumwood, V. (2020). *Feminizm ve Dünyaya Hükmetmek*. (çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Shiva, V. ve Maria Mies (2019). *Ekofeminizm*. (çev. İlknur Urkun Kelso). İstanbul: Sinek Sekiz Yayınları.
- Tekataş, S. (2018). *Kemal Bilbaşar'ın Toplumsal Romanlarında Folklorik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Türk, S. M. (2017). Ekofeminizm ve Dualizm Fikri. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 24, 377-392.
- Üzel, E. (2006). *Feminizm ve Doğa Ekseninde Ekofeminizm*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Warren, K. J. (1990). The Power and the Promise of Ecological Feminism. *Environmental Ethics*, 12(2), 125-146.
- Yavuz, M. (2018). *Cemo Romanında Kadınlık Rolünün Değerlendirilmesi*. *Akdeniz Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1(2), 203-214.
- Yücel, Y. (2019). *Kemal Bilbaşar'ın Cemo, Memo ve Başka Olur Ağaların Düğünü Adlı Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik*. Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi.